

УДК 81'38

АРХІТЕКТОНІКА ЛІНГВАЛЬНОГО КОНТЕНТУ В ПРОЄКТІ «БЕЗКІНЕЧНА ПОДОРОЖ, АБО ЕНЕЇДА»

ГАНЖА

Ангеліна Юрїївна,

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови
та соціолінгвістики Інституту
української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ,
01001

E-mail: ganzhalina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2938-5306>

Anhelina

GANZHA,

PhD in Philology, Senior researcher of
the Department of stylistics, language
culture and sociolinguistics, Institute of
the Ukrainian Language of National
Academy of Sciences of Ukraine,
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine;
E-mail: ganzhalina@ukr.net

У статті запропоновано авторську рецепцію мовної архітектоніки мультимедійного колажу «Безкінечна подорож, або Енеїда» (2017). Просторова організація макротексту медіапродукту проєктується на своєрідний діалог двох мовних особистостей і відповідно двох мовно-естетичних практик Івана Котляревського і Юрія Андруховича. Текстовий контент колажу потенційований оригінальним аудіовізуальним супроводом. Еклектичність новітніх культурних продуктів зумовлює відповідну організацію мовного матеріалу.

Ключові слова: архітектоніка, лінгвальний контент, Іван Котляревський, Юрій Андрухович, мультимедійний колаж, лінгвокультура.

Навколишній світ в усі часи був і залишається для людини ціннісно й естетично виразним. Сучасна епоха глобалізації з її різновимірними соціокультурними акцентами дала поштовх до нових духовних і мистецьких пошуків, а також спричинила стирання меж між дослідницькими й художніми практиками, еклектичність новітніх культурних і наукових продуктів. Є підстави говорити про медіатрансфер узагальнювальних термінів з різних галузей наукового знання, одним із таких прикладів є термін «архітектоніка». Огляд робіт з дискурсології, лінгвістики тексту, лінгвостилістики, лінгвокультурології,

медіалінгвістики та ін. уможливив висновок про те, що це поняття має різне змістове вираження. Сталим у його семантиці залишається первинне значення ‘будівельне мистецтво, або мистецтво побудови’ (від грец. *Архіτεκτονική*).

Архітектоніку визначають як організацію твору в плані вираження його змісту. Якщо поняття композиції стосується більше самого змісту тексту, то поняття архітектоніки – його форми, матеріалізації цього змісту різними графічно-знаковими засобами. Існує три форми вираження змісту твору, його теми: абстрактно-мовна, або вербальна; візуально-образна; чуттєво-емоційна [Серажим 2014]. Зауважують також, що «власний зміст» терміна архітектоніка варто вбачати в його об’єкті: архітектоніка (на відміну від структури і композиції) має справу зі зв’язком первинної моделюючої системи мови з вторинною моделюючою системою (художнім твором як естетичним явищем) [Загидуліна 1997]. Архітектонічний аналіз передбачає насамперед звернення до матеріальної сторони тексту. На відміну від структурної лінгвістики, архітектонічний аналіз фіксує увагу на семантичній стороні різних явищ об’єктів. Архітектоніка певного тексту суворо індивідуальна, стиль же автора може бути схарактеризований сукупністю архітектонічних констант, незмінних в будь-якому авторському тексті. Кінорежисер і кінознавець В. Горпенко запропонував концепцію «архітектоніки фільму як особливого естетичного та професійного утворення, що виражає художньо-образну своєрідність зафіксованого тексту видовища і забезпечується майстерністю режисури — сукупністю консолідованих зусиль авторського колективу по використанню відповідних засобів і способів втілення теми (необробленого життєвого матеріалу)» [Горпенко 2000].

У нашому дослідженні архітектоніку розглядатимемо як найбільш доцільну з погляду авторів організацію мовного матеріалу, що має на меті створення цілісного уявлення про зміст медіапроєкту як культурного продукту через вербальну, візуально-образну і чуттєво-емоційну форми вираження.

Початок ХХІ століття – це епоха творчих експериментів, пошук нових форматів і сенсів подання культурної продукції, поєднання, на перший погляд, несполучуваних мистецьких

практик, які, зрештою, мають на меті спровокувати соціокультурний діалог з реципієнтом. Не оминули своєю увагою митці 175-річчя «Енеїди» І. П. Котляревського. Особливою калейдоскопічністю вирізняється проєкт «Безкінечна подорож, або Енеїда» агенції «АртПоле». Мультимедійний колаж з елементами лекції, концерту і бенкету вперше показали на Книжковому Арсеналі¹⁷ у межах фокус-теми «Сміх. Страх. Сила». Нині доступна для перегляду відеOVERсія проєкту (хронометраж 1 год. 25 хв. 54 с.; текст – Іван Котляревський / Юрій Андрухович (а також голос); візуалізація – Сергій Пілявець / Оля Михайлюк (також режисура); музика – Віктор Новожилов / Марк Токар).

Режисер колажу Оля Михайлюк пропонує «прогулятися» тією особливою Україною, яку з різницею в два століття творять І. Котляревський і Ю. Андрухович. «Безкінечна подорож, або Енеїда» – багатовимірний путівник світом «Енеїди» Івана Котляревського. Уривки з поеми Котляревського міксуються з фрагментами есеїв Андруховича, барокова гітара з гострою бітовою електронною музикою, ілюстрації до «Енеїди» різних авторів, років і стилів з документальними фото сучасної Полтави та авторською анімацією. У проєкті багато натяків і цитат — візуальних, музичних, поетичних. Глядача зовсім не спонукають декодувати це еkleктичне полотно, а дають змогу опинитися «по той бік «Енеїди», «струсити з цього великого твору пил буденного сприйняття й звичні кліше», «міркувати над твором навіть не в діапазоні від Вергілія до Котляревського, а від Гомера до Андруховича».

Чому саме Котляревський і Андрухович? Літературознавці давно звернули увагу на зв'язок художньої естетики літературного угруповання «Бу-Ба-Бу» (Ю. Андрухович, В. Неборак, О. Ірванець) з карнавальною сміховою культурою, зокрема на вагомий вплив «Енеїди» І. Котляревського на творчу практику Ю. Андруховича. Режисер проєкту «Безкінечна подорож...» О. Михайлюк зауважує: «Саме дозволяючи собі «висловитися бурлескно», Котляревський і Андрухович торкаються найглибших екзистенційних питань. Роблять це легко, іронічно й актуально».

До речі, подібний формат транслявання культурного продукту цей авторський колектив уже апробував – 2014 року відбулась прем'єра мультимедійного колажу «Альберт, або найвища форма страти» за однойменним оповіданням Юрія Андруховича. Сам письменник так відгукнувся про згаданий проєкт: «Ідея поєднати саме цей текст із саме такими виконавцями та саме такою візуалізацією – це щось більше і значніше, ніж режисура. Це створення особливого мистецького синтезу, відкриття потаємних можливостей тексту, про які не здогадувався навіть я, його автор».

У мультимедійному колажі «Безкінечна подорож, або Енеїда» умовно виокремлюються три змістові блоки: «Подорож», «Пекло», «Ода Дідоні».

«Подорож». Візуальний ряд – вишивка, фото сучасної Полтави – налаштовує на неквапний ритм мандрівки, яку розпочинає разом з глядачами Ю. Андрухович читанням свого художнього тексту «Поет запитує («Любов к отчизні, де героїть,— / поет повчає земляків...»)). Ця подорож – рух до витоків, до себе самих, углиб тексту: «Тут Котляревський затихає і пише оди до князів...». Андрухович зізнається, що вдався до контамінації: од князям полтавський письменник ніколи не писав, у нього була перекладна «Ода Сафо» і «Пісня на Новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну». Лектор веде постійний діалог з аудиторією (реальною чи уявною?) про «потойбіччя» «Енеїди»: наприклад, «вимучування» шкільних творів на патріотичну тематику (хоча невідомо, яку отчизну мав на увазі Котляревський, що постійно балансує на тонкій грані, де, з одного боку, багато болю, а з другого – самокпини і самоглузування), Трою римусь зі словом «гною», хоча всі зрозуміли, що йдеться про... Тут оповідь Андруховича обривається і наче через технічний збій (а насправді це прийом віджеїнгу) багато разів повторюється фраза «йдеться про...». На екрані з'являються, зникають, наближаються, віддаляються, мерехтять зображення книг Котляревського, технічними засобами спотворюється звучання цитат з «Енеїди» – чути лише уривки слів. Тривалість цього фрагмента ніби «виштовхує» реципієнта в іншу реальність, готуючи до сприйняття іншого виміру інформації.

Далі Ю. Андрухович веде оповідь у форматі традиційної лекції, відповідаючи на питання «За що недолюбливали Котляревського?». Чітко структурований текст з тонкими нотками іронії (і впізнаваним науковим підґрунтям), дозовано емоційний виклад із застосуванням прийомів градації і контрасту буде привабливо-зрозумілим для якнайширшої аудиторії. З погляду риторики вдало обіграно тавтологію у твердженні «Багато хто не любить Котляревського за «котляревщину». Хоч і визнає, що полтавський вітія в цій національно-культурній хворобі нібито й не винен...». В оповіді Андрухович використовує елементи буфонати: «Полтавсько-галицько-лубенський материк з окремим архіпелагом у Петербурзі, заселений цілою плеядою перевертнів та інших монстрів, обдарованих гучно-бурлескними і, як правило, подвійними пізньокозацькими прізвищами та іменами – Білецький-Носенко, Гулак-Артемівський, Максимович-Амбодик, Бантиш-Каменський...». Згадка про конотопського поміщика Парпуру (Мацапуру), видавця крадених текстів і «Собрания Малороссійскихъ словъ содержащихся въ Енеидѣ...» стане своєрідним гротескним рефреном.

Пафосне інтонування оповіді про першу українську книгу – «книгу-космос» – потенціюється текстовою градацією. А потім Андрухович вдається до прийому контрасту: патетична тональність зникає, йому подобається, що українська література «починалася ніби жартома, як чиста забава». Поет читає свій текст «Загибель котляревщини» («Носаток надцять перехилено...»), на екрані колаж із зображень пляшок, сулій, караф зі спиртними напоями, з'являються і зникають слова «чикилдиха», «похмілля», «повнії діжки» тощо.

Останній рядок вірша «відходять шльохи та герої» стає своєрідним зачином-провокацією до наступної теми. Озвучений синонімічний ряд до слова «шльохи» контрастно увиразнює наступне риторичне питання: «Але герої... Де нам шукати героїв у цьому пародійному антисерйозному тексті?» І відповідь: «Героїв народжує війна. Котляревський навіть особливе дієслово вигадує – «героїти». Андрухович називає це дієслово полегшеною формою, похідною від «геройствувати», а потім цитує «Енеїду» – фрагмент «Любов к отчизні де

героїть...». Батальні сцени Котляревського між карикатурою і шаржем: «Тепер без сорома признаюсь, / Що трудно битву описать». Андрухович апелює до образу Вані Каїна (відомого злодія, персонажа народних оповідань) і читає свій вірш «Ваня Каїн» («знову в руськім царстві п'ятика»), у центральному персонажі він бачить утілення «таємничої російської душі», розірваної між розбоєм та каяттям. Прізвисько «Каїн» умодливило словесну гру. На екрані слово «Алилуя» – завершено змістовий блок «Подорож».

«Пекло». Візуальний ряд – смерть з косою з'являється й переміщується в різні частини екрану – налаштовує аудиторію на сприймання наступного змістового блоку колажу. За кадром звучить голос Андруховича: «Ся улица вела у пекло, / Була вонюча і грязна...». На тлі ілюстрацій знову з'являються і зникають, крутяться, мов заметіль слова «короста», «бешиха», «трясця» тощо (ті, що є в описі пекла в «Енеїді»). Аудіосупровід та візуальний ряд створюють атмосферу потойбіччя. Цей змістовий блок колажу оприявнює «Енеїду» зовсім не як гумористичний текст. На звучання голосу читця накладаються шумові техноефекти, шкварчання мікрофона нагадує про пекельний вогонь. Рядок «Якусь особу Мацапуру...» раптово зупиняє «пекельне дійство». Перед глядачами чорний екран. Андрухович оповідає про Павла Мацапуру, ніжинського полкового ката, якого було привселюдно страчено 1740 року за канібалізм, і читає свій текст про цей епізод «Наша змора нічна...». Голос змовкає, музика і візуальний ряд (різнокольорові скелети птахів) завершують цей епізод. Екран гасне, і потім знову звучить цитата І. Котляревського «Якусь особу Мацапуру...», зі слів «Еней там бачив щось немало...» Андрухович проговорює текст після звучання запису. Цей змістовий блок завершується словами «Були всі грішні жіночки...».

«Ода Дідоні». Крізь призму переосмислення образу Дідони перепрочитується вся поема, сфокусовано увагу на трагізмі цієї жіночої постаті. Домінує крос-культурний контекст. «Клітемнестра, Галатея, Цірцея, Психея, Гекуба, Аріадна, Андромеда, Андромаха, Антігона, Аталанта, Еввідіка, Медея, Федра, Електра, Елена, Іокаста, Кассандра, Пенелопа... У цьому переліку античних жінок дуже важлива постать

Дідони, яка заснувала Карфаген...» – неспішно говорить Юрій Андрухович, налаштовуючи аудиторію після сцен пекла на зовсім інший вимір рецепції. Кожне жіноче ім'я супроводжує картина-портрет на екрані. Коли йдеться про стосунки Енея й Дідони, оповідач від піднесеної тональності античного мистецтва переходить в реєстр власне розмовної комунікації з відповідним арсеналом мовних засобів («Дідона б'є навідліг у чоловіче авторське еґо»). Далі йде розлогий перелік майстрів «пера, ноти, лінії, барви, світла, звуку, ритму, гри» (Вергілій, Марлоу, Овідій, Данте, Батіст, Шекспір, Піччіні, Скарлатті, Берліоз, Бродський...), які в різні часи зверталися до образу Дідони, королеви-самовбивці.

«Плач Дідони» (арія з опери Генрі Перселла), за задумом музиканта Марка Токаря, переходить у колажі в мінімалізм. На екрані лишаються золоті рамки, в яких циклічно змінюються барокові картинки – самогубство Дідони. Як зазначають автори колажу, «Dido's suicide – артистичний акт самогубства. Є зображення, на яких Дідона вбиває себе Енеєвим мечем. Є такі, на яких вона заходить у вогнище. Є і такі, де вона з мечем на вершині ритуального вогнища, готова заколотися і потім згоріти – і все заради того, аби Еней, відпливаючи на своєму кораблі, побачив з моря цей вогонь. Неймовірна кількість рішень, технік, кольорів. І це лише одна з сюжетних ліній Енеїди».

Ю. Андрухович пропонує свою візію арії «Плач Дідони»: обрамлення *remember me* – «Озирнися, жадливий коханцю, що втікаєш своїм кораблем все далі від берега...озирнися і пам'ятай, пам'ятай, пам'ятай мене...» – *remember me* підкреслює трагізм постаті Дідони. Після звучання арії Андрухович читає фрагмент «Енеїди» Котляревського: «Постій, прескурвий, вражий сину...», завершує уривок сценою самоспалення Дідони. Тривала музична пауза окреслює перехід до змалювання узагальненого образу головного героя колажу – І.П. Котляревського.

Бурлескно-епатажне резюме про батька нової української літератури – «220 років тому цей надміру веселий 29-річний мандрівний вихователь дворянських дітей, знавець куховарства, алкоголю і не тільки географічних карт, несподівано для себе самого став автором першої на світі

української книги... Подальші 40 років свого життя він прозаймався багатьма важливими і не надто важливими справами: намагався одружитися, служив при війську, воював з Наполеоном, дописував «Енеїду», поступово перейнявшись вірою в серйозність початої гри і невідворотність місії, потім очолював театр, ліпив для нього перші національні водевілі, квецяв усілякі оди до князів, збирав кулінарні рецепти. ... Коли прийняти версію, що геніальність є чимось середнім між непорозумінням і випадковістю, то тут саме вона... Геніальність» – скомпоноване у стилі своєрідного «карнавального романтизму» Ю. Андруховича (Н. Зборовська).

Повтор «мені подобається» у різних змістових блоках аналізованого медіапродукту стилістично і структурно увиразнює мову поета-ведучого: «Мені подобається, що автора цієї віршованої провокації любили в товаристві, що його вульгаризми породили серед вищих суспільних верств довголітню моду на все українське... Мені подобається, що ця творчість була невимушена, тобто вільна. ... Система таємних знаків, обмін перстнями, езотеричні картярські сеанси і культово музичні вечірки – вся ця атрибутика надзвичайно пасує до його блискучо-поверхової душі». Художня деталь – учнівський реферат про творчість Котляревського, – згадана на початку колажу, несподівано виникає і в його кінці в буфонодно-провокативному контексті: «До речі, ніяк не дочекаюся шкільних рефератів на тему «Українська література як породження світової масонської змови».

У фіналі «Безкінечної подорожі, або Енеїди» Юрій Андрухович читає другу частину свого тексту «Загибель котляревщини» і підсумовує: «вертеп не зачиниться / з нього показано дулю / отчизні і життя / і смерті і ясній зорі». Карнавал як арт-практика десакралізує стереотипне уявлення про класичну літературу й трансформується в карнавалізацію дійсності.

«Безкінечна подорож, або Енеїда» цікава не лише незвичним форматом. «Вільно граючись з текстами і образами, перескладаючи їх наново, творці дійства показали глядачам орігамі, в якому лицеві та виворітні сторони аркуша стоять поряд і разом творять одну фігуру» [Богданець 2017]. Н. Зборовська зазначала, що мандрівний мотив як романтична пристрасть до

невідомих світів з'являється в Ю. Андруховича вже у перших його поетичних збірках, ліричний герой ідентифікує себе з безтурботним блукальцем Енеєм. В «Екзотичних птахів і рослинах» поет вакханалізує історичний текст, мандруючи різними епохами, приводячи в рух застигли культурні феномени. Напевне, тому постаті й тексти І. Котляревського та Ю. Андруховича не дисонували в цьому еkleктичному культурному полотні – мультимедійному колажі «Безкінечна подорож, або Енеїда», а органічно перегукувались між епохами й естетичними практиками.

Архітектоніка лінгвального контенту мультимедійного колажу «Безкінечна подорож, або Енеїда» спрямована на формування цілісного уявлення про ідейне насаження (зміст) культурного продукту. Просторова організація макротексту медіапродукту передбачає своєрідний діалог двох мовних особистостей і відповідно двох мовно-естетичних практик – Івана Котляревського і Юрія Андруховича. Сучасного українського поета бачимо в різних комунікативних ролях – науковця-філолога, письменника-постмодерніста, актора-читця, епатажного філософа-руйнівника стереотипів, а також залюбленого в літературу читача. «Батько нової української літератури» комунікує з аудиторією через цитовані уривки з «Енеїди». Архітектоніка аналізованого твору нелінійна: у ній взаємодіють внутрішня й зовнішня, вербальна і невербальна стихії. Текстовий матеріал медіапродукту потенційований оригінальним аудіовізуальним супроводом. Культурна полікодовість «Безкінечної подорожі, або Енеїди» проектується на суспільний полілог про пошуки новітніх способів і засобів естетичного осмислення дійсності в діяхронії та синхронії.

Богданець С. По той бік «Енеїди». URL: <http://artmisto.net/2017/06/14/po-toy-bik-enejadi/>

Горпенко В.Г. Архітектоніка фільму: Режисерські засоби і способи формування структури екранного видовища: автореф. дис.... д-ра мистецтвозн. Київ, 2000.

Загидуліна М.В. Архитектоника. *Достоевский: Эстетика и поэтика: Словарь-справочник*. Челябинск: Металл, 1997. URL: <https://www.fedordostoevsky.ru/research/aesthetics-poetics/131/>

Серажим К. Композиція та архітектоніка тексту: принципи редакторського втручання. *Масова комунікація: історія, сьогодні*,

перспективи. 2014. № 5-6 (5). С. 95 – 100. URL: http://esnuir.eunu.edu.ua/bitstream/123456789/9286/1/Serazhym_%d0%9a.PDF

REFERENCES

Bohdanets, S. (2017). On the other side of the «Aeneid». URL: <http://artmisto.net/2017/06/14/po-toy-bik-enejadi/> (in Ukr.)

Horpenko, V. H. (2000). Architectonics of film: directing tools and methods for forming the structure of the screen show. Kyiv (in Ukr.)

Serazhym, K. (2014). Text composition and architectonics: principles of editorial intervention. *Masova komunikatsiia: istoriia, sohoddennia, perspektyvy, 5-6 (5), 95 – 100*. URL: http://esnuir.eunu.edu.ua/bitstream/123456789/9286/1/Serazhym_%d0%9a.PDF (in Ukr.)

Zahydullyna, M.V. (1997). Architectonics. *Dostoevsky: Aesthetics and Poetics: Dictionary*. Cheliabinsk: Metal. URL: <https://www.fedordostoevsky.ru/research/aesthetics-poetics/131/> (in Rus.)

Статтю отримано 18.11.2019

Anhelina Ganzha

ARCHITECTONICS OF LINGUAL CONTENT IN THE PROJECT «ENDLESS TRAVEL, OR AENEID»

The architectonics of the lingual content of the multimedia collage «Endless Journey, or Aeneid», aims to form a holistic view of the ideological content (content) of the cultural product. The spatial organization of the macrotext of the media product involves a kind of dialogue between two linguistic persons and, accordingly, two cultural and aesthetic practices of Ivan Kotlyarevskiy and Yurii Andrukhovych. Contemporary Ukrainian poet is seen in various communicative roles – scientist-philologist, writer-postmodernist, actor-reader, epitaph philosopher-destroyer of stereotypes, and also in love with literature reader. The Father of New Ukrainian Literature communicates with the audience through quoted quotations from «Aeneid». The architecture of the lingual content under consideration is nonlinear, internal and external, verbal and non-verbal communication is involved. Text material of a media product potentiated by original audiovisual accompaniment. The cultural polycode “Endless Voyages, or Aeneids” is projected onto the public polylogue about the search for new ways and means of aesthetically comprehending reality in diachrony and synchronicity.

Key words: architectonics, lingual content, Ivan Kotlyarevskiy, Yurii Andrukhovych, multimedia collage, lingual culture.